

FORMAREA COMITATELOR ÎN BANAT, CRIȘANA, MARAMUREȘ ȘI TRANSILVANIA ÎN SECOLELE XI–XII

ALEXANDRU-FLORIN CIOLTEI*

THE EMERGENCE OF THE COUNTY SYSTEM IN BANAT, CRIȘANA, MARAMUREȘ AND TRANSYLVANIA IN THE 11TH–12TH CENTURIES

***Abstract:** At the beginning of the 11th century, the newly conquered territories had to be organized and included into the Hungarian Kingdom. The first step into incorporating this new land was the challenge of defeating the king's rivals in Banat and Transylvania. During the same century, the conquered regions began being organized into administrative units. The political climate and the internal instabilities led to a series of changes by the end of the century, increasing the efficiency of the Arpadian kings and empowering them with a better administrative, economic and judiciary control. By means of researching the primary sources – various collections of documents –, our paper aims to analyze these particular changes in the development of the administrative-territorial borders within the eastern parts of the realm, namely in Banat, in Crișana, Maramureș and Transylvania.*

***Keywords:** county, medieval document, Transylvania, the realm of Hungary.*

Pentru Regatul Ungariei, secolele XI și XII au reprezentat o perioadă marcată de numeroase conflicte militare și expansiune teritorială, încununată cu mai mult sau mai puțin succes¹. Expansiunea teritorială a atras de la sine și nevoia de centralizare a statului. Astfel, la începutul secolului al XI-lea, în anul 1003, în urma conflictului dintre regele Ștefan I și unchiul său matern Gyula, o bună parte a Transilvaniei intra sub autoritatea regalității². Pe parcursul aceluiași veac, dominația ungară s-a făcut simțită asupra părților nordice, vestice și centrale din Transilvania. Noua autoritate a trebuit să își impună o organizare administrativ-teritorială proprie, înlocuind astfel vechile structuri teritoriale. Ceea ce a rezultat a

* Alexandru-Florin Cioltei, drd. al Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane, Bulevardul Victoriei 5–7, 550024, Sibiu, România; email: cioltei_alexandru@yahoo.com.

¹ Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526* (Londra: I. B Tauris, 2001), 25–65.

² Petru Iambor, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX–XIII)* (Cluj-Napoca: Argonaut, 2005), 273; Nora Berend, Urbańczyk Przemysław and Wiszewski Przemysław, *Central Europe in the High Middle Ages Bohemia, Hungary and Poland c. 900-c. 1300* (New York: Cambridge University Press, 2013), 149.

fost o suprapunere a instituțiilor existente în momentul cuceririi teritoriale cu noul model impus de autoritatea regală³. Prima organizare teritorială a regiunii a avut loc în timpul regelui Ștefan I. Acestui monarh îi este atribuit primul proces de divizare administrativ-teritorială, măsură facilitată de numărul mare de funcționari, cei mai numeroși fiind din Imperiul German. Teritoriul a fost organizat în jurul unui sistem de fortificații simple, de dimensiuni mici, formate din șanțuri, valuri de pământ și palisadă, în fruntea cărora se afla câte un *comes*, ce guverna în numele regelui⁴. Așadar, în urma organizării din cadrul regatului, unitatea administrativ-teritorială regională consacrată devine comitatul. Pentru Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania întâlnim instituții administrative specifice statelor Europei Centrale, dar și instituții originare din lumea slavă⁵. Primele regiuni în care a fost implementat acest sistem de organizare au fost zonele de vest și centru ale regatului. Procesul de organizare a fost unul îndelungat, începând în partea centrală, în prima parte a secolului al XI-lea și încheindu-se cândva în secolul al XIII-lea, în sudul și sud-estul Transilvaniei. În ceea ce privește numărul comitatelor, istoricii consideră că la momentul morții regelui Ștefan I exista un număr de 30 de structuri teritoriale, acestea putând fi *comitatus* sau *provincia*⁶. Alte păreri susțin faptul că după anul 1038 numărul total al comitatelor s-ar fi ridicat la 45⁷. Cea dintâi formă de sistematizare teritorială menționată a fost reprezentată de comitate, sistemul având un caracter preponderent militar, organizat în jurul castrelor regale. Pe lângă cetatea regală, comitatul cuprindea și teritoriul aparținător cetății. Centrul administrativ al comitatului era cetatea, construită, între secolele XI–XII, în cele mai multe cazuri, din pământ. Numele acesteia deriva adesea din numele primului său comite, fiind cazul unor comitate precum Cenad, Dăbâca, Alba din Transilvania și nu numai.

Existau două unități administrativ-teritoriale principale, create în secolul al XI-lea, comitatele cunoscute sub numele de *vármegyék* și comitatele de cetate *várispánságok*. În principiu, cele două unități administrative sunt identice, ambele fiind numite în documentele medievale *comitatuts*⁸, reprezentând o instituție de guvernare regională centralizată, cu sediul administrativ sub forma unei cetăți, ce dispunea de un teritoriu bine definit. Cea de-a doua grupă prezenta aceleași caracteristici amintite anterior, diferența constând în distribuția teritoriilor atribuite

³ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, (Cluj-Napoca: Dacia, 1972), 95.

⁴ Erik Fügedi, *Castle and society in medieval Hungary (1000–1437)* (Budapesta: Akadémiai Kiadó, 1986), 18.

⁵ Gyula Kristó, *A vármegyék kialakulása Magyarországon* (Budapesta: Magvető Könyvkiadó, 1988), 144–146.

⁶ Gyula Kristó, „Die Entstehung der Komitatsorganisation unter Stephan der Heilige”, *Etudes historiques hongroises*, vol. I (1990), 13–25.

⁷ Fügedi, *Castle and society*, 19.

⁸ Gyula Kristó, *Geschichte des Frühen Siebenbürgens (895–1324)* (Herne: Gabriele Schäfer, 2005), 104–105.

în mai multe comitate. Persoana aflată în fruntea acestor comitate nu administra pământurile aferente structurii deținute de acestea, ci pământurile regale. Astfel, noțiunea de comite de cetate nu trebuie considerată drept o instituție cu caracteristici particulare, ci deservind direct interesele coroanei⁹. Pe teritoriul Transilvaniei se presupune că primele comitate cetate au fost înființate în timpul regelui Ștefan I, în număr de cinci sau șase¹⁰: Dăbâca, Cluj, Turda, Hunedoara și, probabil, Târnava. În istoriografia maghiară mai există un tip de comitat datând din timpul aceluiași rege Ștefan I, și anume cel de graniță, *határvármegye*, în fruntea căruia se afla un *comes confinii*¹¹. Caracteristica structurii constă în faptul că acest comitat poate fi considerat o formă incipientă de organizare a unui teritoriu nesigur și puțin locuit. Se presupune că acest statut fusese atribuit inițial unor comitate precum Bihor și Dăbâca¹².

De regulă, în secolul al XI-lea, suprafața unui comitat era împărțită în trei. O treime revenea instituției administrative, în cazul de față comitatului, o treime curții regelui, iar ultima dintre acestea revenea celei mai importante familii din teritoriu¹³. În documentele medievale structura poartă numele de *comitatus*, în fruntea căreia se afla un *comes*, desemnat de către rege. Organizarea acestuia avea două scopuri importante: unul militar și unul economic. Din punct de vedere economic, comitele era însărcinat cu colectarea de taxe de pe teritoriul alocat. O treime din sumele colectate îi revenea acestuia, restul de două treimi mergând către trezoreria regală. Comitele era nevoit să presteze serviciu militar, fiind comandantul tuturor trupelor aflate în comitat. Fortificațiile existente în teritoriile comitatelor erau locuite de *iobagiones castr*¹⁴, *castrensi*¹⁵, oameni și clerici. Alături de cele două atribute amintite, comitele deținea și atribute juridice asupra locuitorilor de pe domeniul cetății¹⁶. Ceilalți locuitori intrau inițial sub autoritatea juridică a regelui, iar din secolul al XIII-lea a doi *bilochi*, desemnați de rege, câte doi pentru fiecare comitat¹⁷. Pentru îndeplinirea acestor sarcini, comitele beneficia de suportul întregului personal ce alcătuia organismul administrativ al comitatului.

⁹ Zoltán Iusztin, „Pătrunderea stăpânirii maghiare în Banat. Contribuții la apariția instituțiilor de tip Occidental”, *Banatica* 21 (2011): 13–14.

¹⁰ Kristó, *Geschichte des Frühen Siebenbürgens*, 106–107.

¹¹ Andrei Adrian Rusu, *Castelarea carpatică: fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)* (Cluj-Napoca: Mega, 2005), 295–299.

¹² György Györffy, „Die Entstehung der ungarischen Burgorganisation”, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 28 (1976): 335–336; Ioan Marian Țiplic, „Hotar, graniță și/sau frontieră în evul mediu timpuriu”, *Acta Terrae Septemcastrensis* 2 (2003): 160.

¹³ György Györffy, *König Stephan der Heilige* (Budapesta: Corvina, 1988), 134–135.

¹⁴ *Jobagio castr* persoană obligată să presteze serviciu militar în schimbul căruia primea o parcelă.

¹⁵ *Castrensi*, persoane ce se ocupau cu întreținerea fortificațiilor, munci agricole ș.a.m.d.

¹⁶ Martyn Rady, *Nobility, land and service in medieval Hungary* (New York: Palgrave, 2000), 19.

¹⁷ Vezi procesul din anul 1214, în care este amintit *Ruben biloto de Crazna*. RegVar, doc. 81 (307), 182.

De departe, cel mai important slujbaş al său era *comescurialis*¹⁸, fiind locțiitorul comitelui. Pe parcursul secolului al XIII-lea au existat numeroase situații în care *comescurialis* a fost înlocuit de un vicecomite ce administra comitatul, în cazul în care comitele deținea și o funcție la curtea regelui, care necesita prezența sa. Schimbarea s-a petrecut odată cu desființarea treptată a sistemului castrelor regale și apariția comitatelor nobiliare, proces început încă din secolul al XIII-lea și finalizat în secolul următor. Un alt aspect important al acestor vicecomiți este proveniența lor din rândul familiilor comitatului, spre deosebire de comiții curiali, aleși dintre acei oameni legați de sistemul castrelor. Situația este diferită pentru părțile estice ale regatului, unde întâlnim mențiuni privitoare la o serie de comiți curiali în comitatele din Banat¹⁹, Crișana²⁰, Maramureș²¹ și Transilvania²² în prima jumătate a secolului al XIII-lea. Pentru anumite sarcini, comitele putea dispune de un *pristald*²³.

Persoana aflată la conducerea unui teritoriu din cadrul regatului provenea din rândurile familiilor vechilor aristocrații maghiare. Termenul de nobil începe să fie folosit cu predilecție în documentele emise în secolul al XIII-lea, până la momentul respectiv utilizarea sa fiind ocazională și nedefinită. Situația se schimbă spre sfârșitul secolului al XII-lea, când titulatura de *nobilis*, folosită de către membrii aristocrației începe să fie percepută ca o alternativă la *princeps*, *procer* și *iobagio regis*. Beneficiarii schimbării amintite fiind familiile nobiliare aflate la curtea regelui sau deținătoare de diferite sarcini în diverse provincii²⁴. În secolul al XIII-lea, prin intermediul documentelor și al unor cronici contemporane, putem identifica un număr total de 108 familii nobiliare²⁵, un număr restrâns dintre acestea luând parte activ în procesul de guvernare²⁶. Din punct de vedere al originii, marea majoritate a

¹⁸ *Comes curialis* sau *maior castri*, persoana cea mai importantă, după comite, în procesul de administrare.

¹⁹ Pentru Banat, mai exact pentru comitatele Cenad, Timiș și Caraș, nu avem menționat niciun comite curial.

²⁰ Pentru Crișana, cea mai timpurie atestare este din secolul al XIII-lea, *Neuthlen curiali comite de Bichor*, acesta este amintit în trei procese în anul 1213. Jakó Zsigmond (coord.), *Codex Diplomaticus Transsylvaniae* (mai departe CDTrans), vol. I (1023–1300) (Budapesta: Akadémiai Kiadó, 1997), doc. 49, 137; János Karácsonyi, Samu Borovszky (coord.), *Regestrum Varadinense* (mai departe RegVar) (Budapesta: Typis Victoris Hornyánszky, 1903), doc. 18 (388), 161; Károly Vekov, *Locul de adevărită din Alba-Iulia secolele XIII–XVI* (Cluj-Napoca: Gloria, 2003), 66–67.

²¹ Pentru Maramureș, cel mai timpuriu caz din secolul al XIII-lea îl reprezintă *Hisce curiali comite de Zathmar*, acesta fiind amintit în anul 1215. RegVar, doc. 126 (275), 161.

²² Pentru Transilvania, unul din cele mai timpurii cazuri din secolul al XIII-lea îl reprezintă *Zakeo curiali comite de Doboka*. Acesta este amintit în anul 1213. CDTrans, vol. I, doc. 45, 136; RegVar, doc. 6 (367), 157.

²³ *Pristaldi* desemnează o persoană de ajutor al comitelui. Termenul *pristav* provine din limba slavă fiind ulterior latinizat. Pentru arealul geografic abordat, prima mențiune a unei persoane ce a deținut funcția respectivă este un anume *pristaldo Petade* de Niued, RegVar, doc. 3, 156.

²⁴ Rady, *Nobility, land and service*, 28–29.

²⁵ Numărul fiind stipulat în cronică de Simon de Keza. G. Popa-Lisseanu (ed.), *Chronicon Hungaricum* (București: Tipografia Bucovina, 1935), 17–18.

²⁶ Erik Fügedi, *Ispánok, bárók, kiskirályok* (Budapesta: Magvető Könyvkiadó, 1986), 53.

nobilimii era de descendență maghiară. Afirmăția nu trebuie înțeleasă prin conceptul modern, întrucât din rândul caselor nobiliare adepte ale ancestralității maghiare, proveneau și case nobiliare de origine pecenegă, cumană, bulgărească, slavă ș.a.m.d. Mai mult de atât, încă din timpul regelui Ștefan I, își fac apariția cavaleri germani, care aveau să intre în serviciul regelui, fiind ulterior răsplătiți cu pământ.

În cea de-a doua jumătate a secolului al XI-lea, odată cu încheierea perioadei tumultuoase generată de conflictele interne din timpul regilor Petru (1038–1041/1044–1046) și Samuel Aba (1041–1044), procesul de organizare a teritoriului început de Ștefan I este reluat. Atât prin intermediul creării de noi comitate, cât și prin fragmentarea celor existente, numărul acestor unități teritoriale s-ar fi dublat²⁷, întreaga acțiune desfășurându-se într-un singur secol. Un exemplu îl constituie comitatul Cenad, structura administrativ-teritorială fiind creată în timpul regelui Ștefan I, adică în prima jumătate a secolului al XI-lea, divizat până la jumătatea secolului al XII-lea în cinci comitate²⁸.

Pentru zona de vest a României, în regiunile Crișana și Maramureș, în secolul al XII-lea întâlnim menționări referitoare la structuri teritoriale precum comitatul Bihor, comitatul Sătmăr și comitatul Crasna. Mai la sud, în zona Banatului sunt amintite trei comitate: Timiș, Cenad și Caraș. Față de zona intracarpatică, regiunile vestice au fost supuse mai timpuriu autorității maghiare. Astfel se poate explica frecvența mare a mențiunilor datate în secolul al XII-lea, referitoare la structuri din Banat, Crișana și Maramureș, față de cele din Transilvania. Pentru arealul geografic abordat, comitatele din secolul al XI-lea și al XII-lea au folosit drept model administrativ-teritorial suprafața instituțiilor ecleziastice²⁹, prin urmare teritoriul comitatelor s-a suprapus cu cel al diecezelor³⁰. La momentul respectiv exista un număr mai mic de comitate, care, din punctul de vedere al suprafeței, au fost mai mari decât cele constituite ulterior. Inițial, în Transilvania au existat două comitate în secolul al XI-lea: Alba și Solnoc. Comitatul Alba a fost primul organizat în Transilvania, înglobând inițial o bună parte din sudul Transilvaniei. În Banat și Crișana, cuprinzând teritorii de azi ale României și Ungariei, au fost create comitatele Bihor și Cenad. Toate acestea au fost organizate în jurul unor așezări importante precum Alba Iulia, Dăbâca, Biharea și Cenad³¹. Ulterior, reorganizarea structurilor teritoriale s-a realizat treptat, de-a lungul secolului al XII-lea și al XIII-lea. În castrul ce servea drept centru administrativ al comitelui exista și o biserică. Preotul trebuia să coopereze cu comitele pentru implementarea creștinismului. Mai târziu, concordanța teritorială dintre comitat și instituția ecleziastică a încetat să mai existe. În secolul al XI-lea, părțile situate la vest de Carpații Apuseni, mai exact regiunile

²⁷ Berend, Przemyslaw and Przemyslaw, *Central Europe in the High Middle Ages*, 210–211.

²⁸ Gyula Kristó, „Die Entstehung der Komitatsorganisation unter Stephan der Heilige”, Ferenc Glatz (ed.), *Settlement and Society in Hungary* (Budapesta: MTA Történettudományi Intézet, 1990), 16.

²⁹ Berend, Przemyslaw and Przemyslaw, *Central Europe in the High Middle Ages*, 155.

³⁰ Paul Niedermaier, *Habitatul medieval în Transilvania* (București: Editura Academiei Române, 2012), 68.

³¹ Kristó, *Geschichte des Frühen Siebenbürgens*, 105.

Banat și Crișana, au fost inițial organizate în două comitate. Aceste structuri se întindeau pe o suprafață destul de întinsă, și anume comitatul Cenad, în zona Banatului, și comitatul Bihor. La nord de Crișana se află regiunea Sătmar. Din punct de vedere al structurilor teritoriale, primele menționări ale unor organizări reies din documentele emise spre sfârșitul secolului al XII-lea, fiind cazul comitatului Sătmar.

În zona Banatului, prima pătrundere a maghiarilor a avut loc cândva spre sfârșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea. Evenimentele petrecute sunt redată în *Gesta Hungarorum*, lucrarea notarului regelui Béla și în opera *Vita Sancti Gerardi* a Sf. Gerard, primul episcop de Cenad, contemporan cu regele Ștefan I. În capitolul XI, cronica notarului Anonymus amintește două formațiuni statale: cea a lui Keán și Glad, existente din secolul al X-lea³². Ulterior, în capitolul XLIV, *Anonymus* prezintă evenimentele ce au contribuit la înfrângerea lui Glad și la supunerea teritoriului său³³. Un secol mai târziu, în timpul regelui Ștefan I, în urma înfrângerii lui Achtum, descendent al lui Glad, zona Banatului este cucerită de către maghiari. Integrarea teritoriului s-a produs cândva în deceniul trei al secolului al XI-lea, când regiunea a fost preluată de către Ștefan I³⁴ și scoasă de sub influență militară și religioasă a Imperiului Bizantin. Campania militară a fost întreprinsă de un anume *Chanadinus*, care avea să dea și numele comitatului³⁵. Sursele documentare din regiunea Banatului din secolul al XI-lea sunt puține, existând mențiuni referitoare la o singură persoană aflată în poziția de comite. După cucerirea teritoriului lui Achtum, regele Ștefan I confiscă două treimi din teritoriu, suprafață ce se întindea de la Criș la Dunăre. Restul de o treime îi este oferit lui *Chanadinus*³⁶. Este vorba despre acel *Chanadinus* menționat în lucrarea Sfântului Gerard de Cenad. Într-o primă etapă de organizare putem presupune existența unei singure super-structuri administrative, întinsă pe o suprafață mare, și anume comitatul Cenad, teritoriul fiind divizat treptat în comitate mai mici³⁷. Provincia a fost cel mai probabil organizată teritorial în jurul episcopiei omonime. Implicit, organizarea ecleziastică a teritoriului este ceva mai timpurie față de cea laică³⁸, incluzând în dieceza sa și teritorii nesubordonate coroanei ungare la momentul respectiv. Cert este că prima structură administrativ-teritorială din zona Banatului a fost înființată de Ștefan I în deceniul trei al secolului al XI-lea, imediat după înfrângerea lui Achtum, prin formarea comitatului Cenad. Lucrarea Sfântului

³² G. Popa-Lisseanu (ed.), *Gesta Hungarorum* (București: Tipografia Bucovina, 1934), 34.

³³ *Ibidem*, 56–58.

³⁴ Alexandru Madgearu, „Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Achtum și regele Ștefan I al Ungariei”, *Banatica* 12 (1993): 5; Györffy, *König Stephan der Heilige*, 117–122.

³⁵ Z. J. Kosztonyik, *Five eleventh century Hungarian kings* (New York: Boulder, 1981), 28–31.

³⁶ Györffy, „Die Entstehung der ungarischen Burgorganisation”, 330.

³⁷ Kristó, *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, 462–468.

³⁸ Este vorba despre instituția ecleziastică de rit răsăritean subordonată Imperiului Bizantin. Alexandru Madgearu, „Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Achtum și regele Ștefan I al Ungariei”, 10; István Petrovics, „The Bishopric of Csanád/Cenad and the Ecclesiastical Institutions of Medieval Temesvár/Timișoara”, *Transylvanian Review* 22 Supplement 4, (2013): 240–241.

Gerard nu menționează existența la acea vreme a vreunui comitat în zona amintită. Din punct de vedere teritorial, aceeași lucrare precizează faptul că provincia Cenad ar fi integrat administrativ toată stăpânirea urmașului lui Glad³⁹. Divizarea marelui comitat Cenad s-a desfășurat într-un interval de timp cuprins între ultimii ani ai primei jumătăți a secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea. Împărțirea comitatului a survenit ca o realitate a evoluției administrative a centrelor de putere din teritoriul bănățean. Astfel, în această perioadă, comiții cetăților dezvoltă atribuții politice și administrative proprii în teritoriile în care existau proprietăți regale, exercitând o influență jurisdicțională distinctă⁴⁰.

Pentru secolul al XII-lea sunt atestați patru comiți. Prima apariție documentară a unui comite al provinciei provine dintr-un act emis în anul 1163, în care este invocat *Eusa Sunadiensi comite*⁴¹. În secolul al XII-lea, celelalte persoane din fruntea acestei provincii sunt *Vidone* (1166)⁴², *Esua* (1197-1198)⁴³ și în cele din urmă *Weyceh* (1199)⁴⁴. Cel mai important comite a fost *Esau*, numit concomitent și *comes curialis* în anii 1197 și 1198. Trebuie să precizăm faptul că *Esau* amintit în documentul din anul 1163 este altă persoană față de *Esau* amintit în documentele emise în anii 1197 și 1198, luând în considerare și cele trei decenii care îi despart pe cei doi. Cel de-al doilea *Esau* este cel mai probabil amintit în documente în funcția de comite de Bihor între anii 1181–1183. Așezarea cea mai importantă a fost Cenadul, fiind atât reședința comitatului cât și cea episcopală. În lucrarea *Legenda maior*, cetatea este descrisă în plin proces de dezvoltare, la momentul respectiv. Dimensiunile și termenii utilizați în descrierea așezării, precum *urbs* și *castrum*, conferă și mai multă importanță Cenadului. În cazul de față, cei doi termeni fac referire la o structură pre-urbană. Pe lângă cele precizate, Cenadul beneficia de o serie de fortificații compuse din val de pământ, palisadă și șanț, astfel este explicată folosirea termenului de *castrum*⁴⁵ în *Legenda maior*⁴⁶.

³⁹ Imre Szentpétry (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (mai departe SRH), vol. II (Budapesta: Nap Kiadó, 1938), 491–493.

⁴⁰ Iusztin, „Pătrunderea stăpânirii maghiare în Banat”, 18.

⁴¹ Georgius Fejér (ed.), *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus no civilis* (mai departe CDHung), vol. II (Buda: Typis Typogr. Regiae Universitatis Hungariae, 1829), 165–167; Imre Szentpétery (ed.), *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica-Az Árpád-házi Királyok okleveleinek kritikai Jegyzéke* (mai departe RegArp), vol. I/1-3 (Budapesta: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1923), doc. 102, 34.

⁴² CDHung, vol. II, 174-175; RegArp, vol. I/1-3, doc. 112, 37,

⁴³ Pentru anul 1197, Ion Ionașcu (red.), *Documente privind Istoria României. Veacul XI, XII și XIII. C. Transilvania* (mai departe DIR C), vol. I (1075–1250) (București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1951), doc. 20, 12–13; CDHung, vol. II, 308–309. Pentru anul 1198, DIR C, vol. I, doc. 23, 13–14; CDHung, vol. II, 344–346.

⁴⁴ DIR C, vol. I, doc. 28, 16; Arnoldi Ipolyi, Emerici Nagy, Desiderii Véghegy (ed.), *Codex Diplomaticus Patrius-Hazai Okmánytár* (mai departe HOkm), vol. V (Győr: A Magyar T. Akademia Pártolása Mellett, 1873), doc. 2, 4–5.

⁴⁵ Între secolele XI și XII, termenul de *castrum* este folosit în documente pentru a desemna o așezare fortificată sau o cetate. Trebuie menționat faptul că *Legenda Maior* păstrată a fost scrisă în

În urma procesului de reorganizare a marelui comitat Cenad, proces ce a debutat în cea de-a doua jumătate a secolului al XI-lea și s-a încheiat cândva la finele următorului secol, au rezultat mai multe comitate. La est de comitatul Cenad s-a format comitatul Arad, atestat documentar la începutul secolului al XIII-lea. Din partea de sud aveau să se formeze trei comitate: Cuvin, Timiș și Caraș⁴⁷. Rădăcinile acestora, rezultate din divizarea marelui comitat Cenad, pot fi întâlnite în lucrarea Sfântului Gerard, *Legenda maior*, unde sunt amintiți comiții de cetate, care administrau domeniile coroanei din zonă⁴⁸. Astfel, cele mai importante cetăți, Cuvin, Orșova și Haram, au devenit centrele unor noi comitate, situație confirmată de atestările documentare și de mărturiile arheologice⁴⁹.

Tabel 1. Atestarea funcției de comite de Cenad în secolele XI–XII⁵⁰

Nr. crt.	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Chanadinus	cca. 1020		-
2	Esau	?-1163-?		1
3	Vidone	?-1166-?		1
4	Esau	?-1197-1198-?	comes curialis (2)	2
5	Weyceh, fam. Chanadin	?-1199-?		1

În cea de a două parte a secolului al XII-lea sunt amintite sumar încă două formațiuni administrativ-teritoriale: comitatul Timiș și comitatul Caraș, aceste provincii s-au desprins și au fost organizate la rândul lor drept comitate, amplasate în jurul celor mai importante așezări, cândva în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea din marele comitat Cenad⁵¹. Există însă în istoriografia română o teorie mai veche, conform căreia comitatul Timiș s-a format independent de marele comitat Cenad, iar ulterior, în cea de-a doua parte a secolului al XII-lea, din teritoriul său au fost alcătuite comitatele Cuvin și Caraș⁵². Situația este alta și, datorită documentelor, putem afirma că pătrunderea autorității ungare s-a produs etapizat începând din prima jumătate a secolului al XI-lea și s-a finalizat în prima parte a secolului al XII-lea prin întemeierea Banatului de Severin. Apariția structurii administrative poate fi considerată o consecință a invaziilor cumane de la sfârșitul secolului al XI-lea. În

secolul al XIV-lea după o variantă mai veche, astfel unele informații prezentate pot reflecta aspecte ale perioadei în care lucrarea a fost transcrisă.

⁴⁶ Ștefan Matei, „Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise”, *Banatica* 5 (1979): 256–257.

⁴⁷ Attila Zsoldos, *The legacy of Saint Stephen* (Budapesta: Lucidus, 2007), 77.

⁴⁸ Iusztin, „Pătrunderea stăpânirii maghiare în Banat”, 15.

⁴⁹ Silviu Oța, „Elite locale și centre de putere în Banat (sfârșitul secolului al IX-lea – începutul secolului al XI-lea)”, *Acta Mvsei Porolissensis* 38 (2016): 437–438.

⁵⁰ Tabel realizat prin analiza documentelor menționate anterior și prin consultarea lucrării lui Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301* (Budapesta: Ed. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközp, 2011), 145.

⁵¹ Györfly, *König Stephan der Heilige*, 136–137.

⁵² Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV (Cluj-Napoca: Dacia, 1989), 116.

acest context au existat două momente care au contribuit la apariția comitatului Timiș: consolidarea fortificațiilor din zonă și desprinderea acestei structuri din marele comitat Cenad. Prin intermediul celor prezentate putem stabili perioada în care a luat ființă comitatul, și anume sfârșitul secolului al XI-lea, respectiv începutul celui următor⁵³. Numele comitatului provine de la râul Timiș, care traversează zona, ulterior devine numele reședinței comitatului, Timișoara⁵⁴.

Comitatul Timiș a ocupat o zonă semnificativă de-a lungul râului omonim, continuând pe culoarul Timiș-Cerna până la Dunăre. La sud de comitatul Timiș s-a aflat comitatul Caraș, întinzându-se între Dunăre (la sud) și Tisa (la vest)⁵⁵. Provincia este menționată pentru prima dată într-un document emis în anul 1177, în care este amintit *Pancracius comes Tenissiensis*⁵⁶. Înființarea comitatului este atribuită regelui Géza al II-lea. Pentru secolul al XII-lea este singurul document în care ne este prezentat un personaj ce aparține aparatului administrativ al comitatului Timiș. Deși în a doua jumătate a secolului al XII-lea comitatul Timiș era deja atestat, centrul de putere al structurii este menționat pentru prima dată într-un document emis de regele Andrei al II-lea în anul 1212⁵⁷. Totuși, existența așezării trebuie să fi fost mult mai timpurie față de structura administrativă, acesta fiind cazul celor mai multe comitate.

Tabel 2. Atestarea funcției de comite de Timiș în secolele XI–XII⁵⁸

Nr. crt.	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Pancracius	?–1177–?		1

Cea de-a doua structură formată în a doua parte a secolului al XII-lea, amintită anterior, este comitatul Caraș, unde avem atestat tot un singur comite, *Weyteh comes curialis et Krasso*⁵⁹, în anul 1200. Acesta apare mai devreme, în același an 1200, într-un alt document, însă în funcția de comite de Nitra: *Weyteh curiali et Nitriensi comite*⁶⁰. Comitele este cel mai probabil amintit în documentul emis în anul 1199 în poziția de comite de Cenad. Cea mai importantă așezare din comitat este *Krasso*, de altfel și cea mai timpurie⁶¹. Informațiile referitoare la vechimea acesteia sunt sumare, iar cele existente provin din cronică notarială

⁵³ Kristó, *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, 464.

⁵⁴ oan Hațegan, *Timișoara în Evul Mediu* (Timișoara: Banatul, 2008), 11–12.

⁵⁵ Niedermaier, *Habitatul medieval în Transilvania*, 75.

⁵⁶ DIR C, vol. I, doc. 12, 6; Gusztáv Wenzel, *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus-Árpád kori új okmánytár* (mai departe ÁÚO), vol. VI (Pesta: Eggenberger Ferdinánd M. Akadémiai Könyvtárusnal, 1867), doc. 33, 69–70.

⁵⁷ DIR C, vol. I, doc. 85, 155–156.

⁵⁸ Tabel realizat prin analiza documentelor menționate anterior și prin consultarea lucrării lui Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, 211.

⁵⁹ DIR C, vol. I, doc. 28. 19; RegArp, vol. I/1–3, doc. 189, 57.

⁶⁰ ÚO, vol. IX, 47–48, nr. 47; RegArp, vol. I/1–3, doc. 188, 57.

⁶¹ György Györffy, *Az Árpád-kori magyarország Történeti Földrajza*, vol. III (Budapesta: Akadémiai Kiadó, 1987), 487–488.

anonim. În lucrare este amintită fortăreața Haram⁶², identificabilă cu așezarea Caraș. Anonymus precizează că Haram este cel mai sudic punct al statului lui Glad. Pentru secolul al XI-lea nu există nicio referire documentară ce ar sugera existența punctului fortificat. În următorul secol, cetatea Haram este amintită în conflictul dintre regele Ștefan al II-lea și împăratul bizantin Ioan Comnenul, informațiile provenind din *Cronica pictată*⁶³. Opera ne prezintă faptul că bizantinii au trecut Dunărea și au pătruns în Ungaria pe la *Borom*. Haram este unul dintre puținele centre fortificate amintite în secolul al XII-lea în regiune, sugerând astfel că ar fi fost reședința comitatului Caraș. Înființarea structurii administrative este problematică. Putem specula apariția acesteia cândva la începutul celei de-a doua părți a secolului al XII-lea⁶⁴. Contextul creării comitatului Caraș trebuie observat în conflictele cu bizantinii dintre anii 1141–1155.

Totuși, prima atestare a Carașului provine din anul 1177, când este menționată *villa Emelka Carausensis castrum*⁶⁵. Importanța strategică a regiunii reiese din faptul că, în secolul al XII-lea, a fost locul unde s-au înregistrat două ciocniri între armatele maghiare și cele bizantine, și anume în anii 1128 și 1162⁶⁶. Datorită, în parte, reliefului accidentat, zona sud-estică a regiunii Banatului a rămas în afara autorității ungare, fiind integrată în primele decenii ale secolului al XIII-lea, odată cu înființarea Banatului de Severin⁶⁷.

Tabel 3. Atestarea funcției de comite de Caraș în secolele XI–XII⁶⁸

Nr. crt.	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Weyceh, fam. Chanadin	?–1200–?	comes curialis (1)	1

Comitatul Bihor se întindea pe o suprafață teritorială importantă, cuprinsă între Câmpia Panonică (la vest) și Munții Apuseni (la est). Centrul administrativ al acestei provincii era Biharea. Nu cunoaștem exact anul în care a fost organizat comitatul Bihorului, putem însă afirma că această structură administrativă a fost creată cândva în prima parte a secolului al XI-lea, integrând teritoriul fostei formațiuni statale a lui Menumorut⁶⁹. Fortificația este amintită în lucrarea notarului anonim sub numele *Castrum Byhor*, făcând parte din teritoriul ducelui

⁶² Popa-Lisseanu (ed.), *Gesta Hungarorum*, 57.

⁶³ G. Popa-Lisseanu, *Chronicon pictum Vindobonense* (București: Tipografia Bucovina, 1937), 83–87.

⁶⁴ Kristó, *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, 467.

⁶⁵ Dumitru Țicu, *Banatul Montan în Evul Mediu* (Timișoara: Banatica, 1998), 417; Kristó, *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, 467.

⁶⁶ Silviu Oța, „Câteva date de ordin istoric privind evoluția teritorială a comitatului Caraș până în secolul XIV”, *Muzeul Național de Istorie* 14 (2002), 36.

⁶⁷ Oța, „Elite locale și centre de putere în Banat”, 435.

⁶⁸ Tabel realizat prin analiza documentelor menționate anterior și prin consultarea lucrării Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 165.

⁶⁹ Ioan Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX–XIV. Geneza statului medieval în Transilvania* (Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, 1996), 145.

Menumot⁷⁰. Pe baza cronicii, și nu numai, putem plasa cucerirea fortificației în prima parte a secolului al X-lea⁷¹. Cetatea Bihor era dotată cu valuri de pământ de circa 30 de metri grosime la bază, fiind înconjurată pe trei laturi de șanțuri largi de aproape 20 de metri⁷².

În lucrarea sa, cronicarul a prezentat etapele de anexare ale teritoriului. Comitatul este atestat documentar în două împrejurări: în deceniul șapte, respectiv opt, al secolului al XI-lea. Putem admite întemeierea comitatului în prima parte a secolului al XI-lea în timpul regelui Ștefan I, în ciuda lipsei informațiilor documentare ce ar putea atesta această realitate. Situația fiind cauzată de instabilitatea politică instalată în perioada ce a precedat moartea regelui, a atras după sine încetinirea sau chiar oprirea activităților administrative din provincii⁷³.

Cel dintâi comite atestat documentar apare menționat într-un document emis în anul 1067, în care un anume *Stephani Byhoriensis comitis* este amintit în lista de martori⁷⁴. Fortificația Biharea este invocată într-un document datat în anul 1075⁷⁵, care amintește o serie de așezăminte aparținând comitatului. Analizând materialul documentar de secol XII, se poate observa importanța și statutul comitelui de Bihor. În documentele emise în secolul al XII-lea sunt redată numele a zece comiți. În ciuda unor lacune temporale, informațiile oferite acoperă cronologic o bună parte din secolul al XII-lea. Din punct de vedere al numărului de menționări documentare, acesta este comitatul cel mai des atestat. În secolul al XII-lea, într-un act de donație către mănăstirea Zobor (1111), în lista de martori este menționat *Saul*, comite de Bihor⁷⁶. Doi ani mai târziu, regele Coloman întărește donația făcută aceleiași mănăstiri și, în această situație, *Saul* apare menționat drept *comes Saul de Bichar*⁷⁷. Următorul comite este *Bucan comite curiali et Bichoriensi*, fiind una dintre persoanele enumerate în lista de martori invocați în documentul emis în anul 1135⁷⁸. *Bucan* este, de altfel, primul comite atestat documentar, din această provincie, care deține o funcție la curtea regelui. În continuare vom enumera persoanele ce s-au aflat la conducerea structurii teritoriale: *Achus*⁷⁹, *Johannes*⁸⁰,

⁷⁰ Popa-Lisseanu (ed.), *Gesta Hungarorum*, 40.

⁷¹ Pop, *România și maghiarii în secolele IX–XIV*, 110.

⁷² Florin Sfrengu, „Aspecte privind evoluția organizării politice în nord-vestul României la începuturile evului mediu”, *Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu. Seria Litere și Științe Sociale* 3 (2010), 107–108.

⁷³ Zsoldos, *The legacy of Saint Stephen*, 83.

⁷⁴ György Györffy (ed.), *Diplomata Hungariae Antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia* (mai departe DHA), vol. I (Budapesta: Akadémiai Kiadó, 1992), doc. 58, 182–185; CDHung, vol. VII–1, 119–120.

⁷⁵ DIR C, vol. I, doc. 1, 1–2; Ferdinand Knauz (ed.), *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* (mai departe MES), vol. I (Esztergom: Typis Descripsit Aegydius Horák, 1874), doc. 25, 53–60.

⁷⁶ DIR C, vol. I, doc. 2, 2; CDHung, vol. VII–4, 57–59.

⁷⁷ DIR. C, vol. I, doc. 3, 2.

⁷⁸ ÁÚO, vol. I, doc. 19, 49–51; RegArp, vol. I/1–3, doc. 60, 21–22. Attila Zsoldos consideră că documentul este un fals.

⁷⁹ DIR C, vol. I, doc. 28, 19; MES, vol. I, doc. 65, 88–97.

⁸⁰ RegArp, vol. I/1–3, doc. 112, 37; Ivan Kukuljević Sakcinski (ed.), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae-Diplomatički sbornik Kraljevine hrvatske s Dalmacijom i Slavonjom* (mai departe Smičiklas), vol. II (Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta, 1875), doc. 42, 70–71.

*Esau, Both*⁸¹, *Petru*⁸², *Nicolaus, Micha*. În cazul comitelui *Esau*, menționat în documentele medievale ca fiind comite de Bihor în anii 1181⁸³ și respectiv 1183⁸⁴, există două observații. Într-un alt document, emis trei ani mai târziu, în 1186⁸⁵, aceeași persoană este amintită în funcția de comite de Bihor. Cea de-a doua observație în privința comitelui *Esau* subliniază posibilitatea ca prin proximitatea cronologică față de anii 1196–1198 să fie vorba despre acel comite de Cenad care a deținut simultan și funcția de comite curial. Comitele *Nicolaus* este amintit drept conducător al Bihorului într-un singur document, în anul 1199⁸⁶. Se pare că acesta a deținut în prealabil funcția de comite de Sătmar, fiind amintit într-un document din anul 1181. Dintre comiții enumerați, cel mai important, din punct de vedere al atestărilor documentare a timpului în care a administrat provinciei Bihor, cât și a funcțiilor deținute, este *Micha*. Prima perioadă în care se află la conducerea provinciei este cuprinsă între anii 1198–1199. Întâia sa apariție în listele de martori datează din anul 1198⁸⁷. Anterior perioadei specificate îl regăsim invocat în trei documente. Interesant este faptul că în anul 1198⁸⁸ a deținut nu doar titlul de comite de Bihor, ci și pe cel de *magister cubiculariorum*⁸⁹. Pe același comite *Micha* îl regăsim un an mai târziu și în funcția de comite de curie⁹⁰. În anul 1191, pentru o scurtă perioadă, *Nicolao* ocupă poziția de comite de Bihor. Precedentul comite apare menționat în același document, în anul 1191, de această dată drept *Micha palatino*⁹¹ *et Baciensi comite*. Astfel, la momentul respectiv, fostul comite de Bihor avea să dețină a doua funcție ca importanță administrativă, juridică și militară în Regatul Ungar. *Micha* va deține timp de trei ani funcția de comite palatin, între 1199–1201; va relua funcția de comite de Bihor în anul 1200⁹² și o va păstra până

⁸¹ Pentru anul 1191, ÁÚO, vol. VI, doc. 115, 183–184; RegArp, vol. I, doc. 153, 49. Pentru anul 1192, CDHung, vol. II, 283–290; RegArp, vol. I/1–3, doc. 153, 49.

⁸² DIR C, vol. I, doc. 20, 12–13; CDHung, vol. II, 308–309.

⁸³ DIR C, vol. I, doc. 13, 7–8; RegArp, vol. I/1–3, doc. 133, 44.

⁸⁴ DIR C, vol. I, doc. 15, 9–10; ÁÚO, vol. XI, doc. 30, 47–48

⁸⁵ ÁÚO, vol. VI, doc. 103, 162–163; RegArp, vol. I/1–3, doc. 146, 46. Conform lui Atila Zsoldos documentul este considerat un fals.

⁸⁶ DIR C, vol. I, doc. 29, 16–17; HOkm, vol. II, doc. 1, 1–2.

⁸⁷ DIR C, vol. I, doc. 29, 16–17; CDHung, vol. II, 329–331.

⁸⁸ DIR C, vol. I, doc. 23, 12–13; CDHung, vol. II, 344–346.

⁸⁹ *Magister cubiculariorum* desemnează un demnitar la curtea regelui, însărcinată cu pregătirea camerelor regelui.

⁹⁰ DIR C, vol. I, doc. 28, 16; HOkm, vol. V, doc. 1, 1–4.

⁹¹ *Comes palatinus* este cea mai importantă funcție și cea mai înaltă treaptă pe care un membru al nobilimii o putea atinge, din întreg aparatul administrativ al regelui. Funcția avea și atribuții juridice, plasându-l din acest punct de vedere sub autoritatea judecătorească a regelui, dar deasupra funcției de *comes curialis* și ulterior a *iudex curi*. Astfel, din acest punct de vedere, *comes palatinus* era al doilea judecător din Regat. Pe lângă cele menționate, palatinul avea și atribute militare, comandând armata în absența regelui. Prima persoană ce a deținut funcția consemnată în istoria Regatului Ungariei a fost Samuel Aba, cumnatul regelui Ștefan I al Ungariei și el însuși rege în perioada 1041–1044. Putem presupune astfel faptul că această funcție a fost introdusă în timpul organizării administrative a Ungariei din timpul regelui Ștefan I.

⁹² DIR C veacurile XI, XII și XIII, vol. I, doc. 33, 19; CDHung, vol. II, 376–378.

anul următor⁹³. De reținut rămâne că la cumpăna dintre secole a deținut cea mai importantă funcție nobiliară din cadrul regatului fiind, de altfel, prima persoană atestată documentar în această funcție din arealul geografic abordat. Prin urmare, pe baza materialului documentar existent, recunoaștem poziția importantă deținută de comitatul Bihor în secolul al XII-lea și începutul celui de al XIII-lea, fiind una dintre cele mai importante structuri de organizare administrativ-teritoriale din această parte a Regatului Ungariei⁹⁴. Un alt aspect important este oferit de numărul ridicat de atestări documentare ale structurii administrativ-teritoriale, comparativ cu alte comitate, situație confirmată de numărul mare de menționări ale comiților de Bihor și ale centrului administrativ provincial omonim. În plus, tot prin intermediul materialului documentar de secol XIII, putem observa că acest comitat este menționat cu o frecvență constantă.

Prin procesul de reorganizare teritorială, început în cea de-a doua jumătate a secolului al XI-lea, din marele comitat al Bihorului s-au desprins diferite teritorii. Prin fărâmițarea acestei unități mari, dar nu numai, au apărut noi comitate. Astfel, din teritoriul comitatului Bihor aveau să apară comitate precum Zarand, Békes⁹⁵ și, probabil, Crasna. Este posibil ca teritoriul din nord să fi intrat în componența comitatului Sătmar, nucleul rămânând, desigur, comitatul Bihor.

Tabel 4. Atestarea funcției de comite de Bihor în secolele XI–XII⁹⁶

Nr. crt.	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Stephanus	cca.1067		1
2	Saul	?–1111–1113–?		2
3	Bucan	?–1135–?	comes curials	1
4	Achus	?–1138–?		1
5	Johannes	?–1166–?		1
6	Esau	?–1181–1183–?		2
7	Both	?–1192–1193–?		2
8	Petrus	?–1197–?		1
9	Mícha, fam. Ják	?–1198–1199	magister cubiculariorum (1) comes curialis (1)	7
10	Nicolaus	1199–?		1
11	Mícha, fam. Ják	?–1200–1201	comes palatines (5)	5

În cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea, la granița din regiunile Crișanei și ale Transilvaniei, în partea de nord-est a comitatului Bihor, întâlnim

⁹³ CDHung, vol. II, 384–385; RegArp, vol. I/1-3, doc. 196, 59–60.

⁹⁴ Pentru o abordare arheologică a zonei vezi Ioan Crișan, „Cronologia începuturilor așezărilor medievale din județul Bihor și repartitia lor geografică pe baza descoperirilor arheologice”, *Crisia* 37 (2007), 89–98.

⁹⁵ Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, vol. I, 574.

⁹⁶ Tabel realizat prin analiza documentelor menționate anterior și prin consultarea lucrării Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 137–138.

mențiuni referitoare la existența unui structuri administrativ-teritoriale: comitatul Crasna. Provincia face legătura dintre zona situată la vest de Munții Carpați (regiunea Crișana), cu zona situată la est de aceiași munți, și anume Transilvania. Prin urmare este destul de dificil de precizat din ce areal face parte această unitate teritorial-administrativă. În momentul de față nu dispunem de date ce ar putea oferi informații legate de originea acestei structuri, parțial ca urmare a informațiilor arheologice necorelate cu puținele date din sursele documentare⁹⁷. Cel mai probabil, comitatul a fost organizat cândva în prima parte a secolului al XI-lea, fiind creat din fărâmițarea marelui comitat Solnoc, după înfrângerea suferită de Gyula în contextul conflictului cu regele Ștefan I⁹⁸. Provincia a fost una dintre cele mai mici structuri organizate în Regatul Ungar. Prin prisma poziționării geografice cheie, în colțul nord-vestic al Transilvaniei, comitatul avea un caracter militar, asigurând una din căile de acces în spațiul din interiorul arcului carpatic⁹⁹. Aspectul militar timpuriu mai degrabă defensiv reiese și din datarea a cinci fortificații în intervalul secolelor XI și XII, acestea aflându-se pe teritoriul comitatului Crasna: Marca, Tusa, Subcetate, Halmășd și Șimleu Silvaniei¹⁰⁰. Din punct de vedere administrativ, comitatul Crasna se afla sub autoritatea regelui. În cea de-a doua parte a secolului al XII-lea, un singur document din anul 1164 atestă primul comite, *Janos comes de Crasna*¹⁰¹. De altfel, actul amintit este singurul document în care apare prezent un comite ce a deținut funcția fără să fi avut concomitent alte titlaturi.

Tabel 5. Atestarea funcției de comite de Crasna în secolele XI-XII¹⁰²

Nr. crt.	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Janos	?-1164-?		1

La nord de comitatul Bihor, în regiunea Maramureșului, s-a aflat comitatul Sătmar, constituit în jurul cetății omonime. Spre nord, limita comitatului era conturată de cursul Tisei, continuând spre est înspre munții Oaș și Gutâi, la sud se învecina cu comitatul Solnoc, granițele naturale fiind formate din dealurile Chioarului, Codrului și Crasnei, mergând spre Tisa¹⁰³. Pentru secolul al XI-lea există mențiunea unui singur comite de Sătmar, un anume *Nicolaus*, într-un

⁹⁷ Zsolt Csók, „Approaches concerning the formation of the medieval county of Kraszna/Crasna (11th-13th)”, *Brukenthal Acta Musei* 7-1, (2012), 126.

⁹⁸ Kristó, *Geschichte des Frühen Siebenbürgens*, 111.

⁹⁹ Zsolt Csók, „Thoughts on the formation and settlement development of the medieval County of Crasna, during the 11th-13th centuries”, *Transilvania* 3-4 (2015), 45.

¹⁰⁰ Csók, „Approaches concerning the formation of”, 128.

¹⁰¹ DIR C, vol. I, doc. 7, 3; CDHung, vol. IX-7, 634.

¹⁰² abel realizat prin analiza documentelor amintite anterior și prin consultarea lucrării Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 166

¹⁰³ Niedermaier, *Habitatul medieval în Transilvania*, 71.

document datat în anul 1181¹⁰⁴. Acest comite va deține ulterior și funcția de comite de Bihor. Este vorba de aceeași persoană menționată într-un document din anul 1199¹⁰⁵.

Tabel 6. Atestarea funcției de comite de Sătmar în secolele XI–XII¹⁰⁶

Nr. crt.	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Nicolaus	?–1181–?		1

Integrarea teritorială a spațiului ce constituie regiunea Transilvaniei a reprezentat un proces extins pe durata a aproximativ două secole. Procesul de expansiune teritorială a regatului Ungariei pe axa nord-vest, sud-est a început în secolul al XI-lea cu ocuparea teritoriului deținut de Gyula de către Ștefan I și s-a finalizat la începutul deceniului al doilea din secolul al XIII-lea. Acțiunea de încorporare a spațiului transilvănean a coincis cu procesul de organizare teritorială și a fost una etapizată, divizată, conform istoriografiei, în cinci momente derulate între secolele X–XIII¹⁰⁷: în secolul al X-lea, granița era reprezentată de Someșul Mic; în secolul al XI-lea de Valea Someșului Mic și respectiv cursul mijlociu și inferior al Mureșului; în prima jumătate a secolului al XII-lea de Târnava Mare; în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea de limita Oltului; la începutul secolului al XIII-lea de Munții Carpați¹⁰⁸. Expansiunea teritorială a scăzut în intensitate odată cu moartea regelui Ștefan I și în perioada de instabilitate politică, ce a durat aproximativ un secol, a generat o serie de conflicte, în mod special interne. Pentru prima parte a secolului al XII-lea, granița din Transilvania era constituită de Târnava Mare, unde au fost așezați secuii. Este bine cunoscut faptul că aceștia au reprezentat prima linie defensivă a regatului, la granița statului ungar. Secuii au locuit în perioada medievală în diferite regiuni; dacă la început sunt amintiți în jurul Bihorului, au fost ulterior mutați în zona de nord-vest a Transilvaniei, ajungând să se stabilească în prima parte a secolului al XII-lea de-a lungul Târnavii¹⁰⁹. Prezența lor în spațiul amintit este dovedită prin analiza toponimelor Copșa Mare (Nagykapus) și Copșa Mică (Kiskapus)¹¹⁰, ce indică

¹⁰⁴ DIR C, vol. I, doc. 13, 6–8.

¹⁰⁵ Ibid., doc. 29, 16–17; HOkm, vol. II, doc. 1, 1–2.

¹⁰⁶ Tabel realizat prin analiza documentelor menționate anterior și prin consultarea lucrării Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 202.

¹⁰⁷ Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII* (București: Editura Academia Republicii Populare Române, 1958), 117–123.

¹⁰⁸ În ceea ce privește ultima etapă de cucerire a spațiului intra-carpatic, cronologia propusă de Kurt Horedt conform căreia colțul sud-estic ar fi fost încorporat Regatului Ungar în timpul lui Andrei al II-lea trebuie coborâtă în timpul regelui Géza al II-lea, vezi Adrian Ioniță, „Începuturile colonizării Țării Bârsei reflectate arheologic”, *Studii și Cercetări de istorie veche și arheologie* 64, 1–2 (2013), 123–126.

¹⁰⁹ Kristó, *Geschichte des Frühen Siebenbürgens*, 152–158.

¹¹⁰ Thomas Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania* (București: Kriterion, 1979), 146.

existența unor porți în sistemul defensiv caracterizat prin prisăci¹¹¹. Ulterior, în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea, fâșia de pământ de-a lungul Târnavei Mari trece din posesiunea secuilor în cea a sașilor, evenimentele petrecându-se cel mai probabil în timpul regelui Géza al II-lea (1141–1162)¹¹².

După cum am putut observa, integrarea teritorială a spațiului transilvănean a pornit din nord-vest, dinspre porțile Meseșului, cândva în secolul al X-lea finalizându-se cu anexarea părților centrale prin ocuparea Albei Iulia la începutul secolului al XI-lea. La momentul respectiv, Alba Iulia era cea mai importantă așezare din Transilvania. Din punct de vedere administrativ, se pare că inițial au existat două comitate mari, formate în jurul celor mai importante centre. În nordul Transilvaniei se afla comitatul Solnoc, iar în sud, comitatul Alba. Această realitate se relevă și în documentele emise în secolul al XII-lea. În prima parte a secolului al XI-lea, peisajul administrativ din Transilvania este dificil de redat, întrucât nu dispunem de material documentar contemporan perioadei. Rădăcinile comitatelor pot fi puse pe seama existenței unor structuri teritoriale de tip voievodal/cnezial ale populației autohtone, fiind reunite sub conducerea ducelui Gelou; liniile de demarcație ale acestor unități au servit drept model pentru comitatele ce aveau să se formeze în secolele XI–XII¹¹³.

Unele informații pot fi extrase din Cronica pictată de la Viena. Opera de secol XIV amintește faptul că regele Ștefan I anexează mai întâi întreaga țara a lui Gyula, *regni ultra siluam*¹¹⁴. Trebuie să remarcăm toponimul teritoriului, *Erdeelw*. Cea de-a doua etapă a fost cucerirea teritoriului lui *Kean ducem bulgarorum et sclauorum*¹¹⁵. Evenimentele redată în cronica medievală sunt ambigue, prin complexitatea problemelor pe care le ridică. Identificarea și localizarea teritoriului deținut de Gyula sunt dificile și prezența acestui duce Keán este la fel de complicată. Cel mai probabil Alba Iulia a fost reședința lui Gyula și a fost transformată de către regele Ștefan I într-un comitat, ce încorporează administrativ părțile sudice ale Transilvaniei. Prezența lui Keán în cronică se referă cel mai probabil la faptul că bulgarii erau conducătorii de facto ai spațiului sudic¹¹⁶. După cucerirea unei bune părți a spațiului transilvănean aflăm, din aceeași cronică de secol al XIV-lea, că un anume Zoltan, un străbunic al lui Ștefan, ar fi condus Transilvania în numele regelui¹¹⁷. O altă problemă constă în mențiunea că Zoltan ar

¹¹¹ Ioan Marian Țiplic, „Considerații cu privire la liniile întărite de tipul prisăcilor din Transilvania (sec. IX–XII)”, *Acta Terrae Septemcastrensis* 1 (2002), 147–64.

¹¹² Țiplic, „Hotar, graniță și/sau frontieră în evul mediu timpuriu”, 159.

¹¹³ Tudor Sălăgean, *Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX–XI* (Cluj-Napoca: Argonaut, 2006), 163.

¹¹⁴ Popa-Lisseanu (ed.), *Chronicon pictum Vindobonense*, 32.

¹¹⁵ *Ibid.*, 32–33.

¹¹⁶ László Makkai, „Transylvania in the Medieval Hungarian Kingdom 896–1526”, *History of Transylvania: From the beginnings to 1606*, vol. I (New York: Columbia University Press, 2001), 395–402.

¹¹⁷ Makkai, *Transylvania in the Medieval Hungarian Kingdom*, 406.

fi condus mai întâi teritoriul deținut în prealabil de ducele Keán și ulterior pe cel al lui Gyula¹¹⁸.

În secolul al XII-lea, în spațiul intra-carpatic, autoritatea supremă nu era deținută de voievod. Această situație reiese ca urmare a analizei documentelor disponibile, în listele de demnitari fiind menționați și comiții transilvăneni alături de voievod, cum este cazul celor din nord. Aspectul este lesne de înțeles, întrucât autoritatea voievodală era exercitată în zona de sud a Transilvaniei, extinzându-se în secolul al XIII-lea la nord de Mureș¹¹⁹.

Cea mai nordică structură administrativă din spațiul intra-carpatic a fost comitatul Solnoc. Formarea vechiului comitat Solnoc este una aparte. Structura administrativ-teritorială inițială s-a format de o parte și de alta a Tisei, în jurul cetății cu același nume. Procesul prin care a luat ființă și comitatul, ulterior comitatele Solnocul Interior și Solnocul de Mijloc din Transilvania este unul mai complex. Comitatul Solnoc din Transilvania s-a format ca un apendice al comitatului Solnoc situat pe Tisa¹²⁰. Deși acestea erau despărțite teritorial de comitatele Bihor și Szaboloc, structura din Transilvania era administrată, în această primă perioadă, de pe malurile Tisei. Ulterior, spre sfârșitul secolului al XII-lea, în urma procesului de reorganizare, comitatul Solnoc din Transilvania este împărțit în două structuri teritoriale separate, și anume Solnocul Interior și Solnocul de Mijloc¹²¹. Nu putem fi siguri de momentul acestei diviziuni teritoriale, procesul desfășurându-se treptat, în secolele XI și XII. Cel mai probabil prima împărțire s-a petrecut în timpul regelui Ștefan I, după cucerirea teritoriilor deținute de Gyula și Keán. Pentru secolul al XII-lea avem amintiți un număr de 8 comiți. Cel dintâi comite de Solnoc, un anume *Euzidinus* este menționat într-un document emis în anul 1134¹²². În perioada următoare anului 1134, în care avem amintit un prim comite de Solnoc, timp de aproximativ trei decenii nu există referiri despre niciun comite. Următorul comite invocat avea să fie *Fulcone*¹²³. Restul celor cinci comiți sunt menționați în ultimul deceniu al secolului al XII-lea: *Macarius*¹²⁴, *Hermone*¹²⁵, *Petrus*¹²⁶, *Ampudinus*¹²⁷ și

¹¹⁸ Zsoldos, *The legacy of Saint Stephen*, 80.

¹¹⁹ Makkai, *Transylvania in the Medieval Hungarian Kingdom*, 397.

¹²⁰ Kristó, *Geschichte des Frühen Siebenbürgens*, 111–112.

¹²¹ Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, 133.

¹²² MES, vol. I, doc. 59, 85–86; Árpád-kori okl, 49–50.

¹²³ Smičiklas, vol. II, doc. 42, 70–71; RegArp, vol. I/1–3, doc. 112, 37.

¹²⁴ Pentru anul 1192, vezi DF 262045, la <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/584/?list=eyJxdWVyeSI6IClyNjIwNDUifQ> (accesat la 20.06.2019). Pentru anul 1193, CDHung, vol. II, 283–290; RegArp, vol. I/I–III, doc. 155, 49–50.

¹²⁵ DIR C, vol. I, doc. 20, 12–13; CDHung, vol. II, 308–309.

¹²⁶ DIR C, vol. I, doc. 22, 13; CDHung, vol. II, 329–331.

¹²⁷ Este menționat în două documente emise în anul 1199. Primul document DIR C, vol. I, doc. 28, 16; HOKm, vol. V, doc. 1, 1–4. Cel de-al doilea document CDHung, vol. II, 363–365; RegArp, vol. I/1–3, doc. 184, 56.

*Tiburcius*¹²⁸. Dintre toate persoanele din fruntea provinciei, comitele *Petrus* a deținut concomitent două titlaturi, fiind simultan *curiali comite et eodem de Zaunuk*.

Tabel 7. Atestarea funcției de comite de Solnoc în secolele XI–XII¹²⁹

Nr. crt.	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Dobuca	după 1003		-
2	Euzidinus	?-1134-?		1
3	Fulcone	?-1166-?		1
4	Macarius, fam. Monoszló	?-1192-1193-?		2
5	Hermone	?-1197-?		1
6	Petrus	?-1198-?	comes curialis	1
7	Ampudinus, fiul lui Ampudinus	1199		2
8	Tiburcius	1199-?		1

Din punct de vedere teritorial, cel mai important comitat din nordul Transilvaniei a fost Dăbâca. Apariția acestuia poate fi legată de evenimentele ulterioare cuceririi unei părți a Transilvaniei de la începutul secolului al XI-lea¹³⁰. Organizarea pare să se fi petrecut sub impactul constant al raidurilor pecenege, petrecute în secolul al XI-lea¹³¹. Explicația este oferită și prin observarea poziției geografice a acestei structuri administrativ-teritoriale. Din punct de vedere documentar, confirmarea primului comite de Dăbâca reiese dintr-un document emis în anul 1164 prin persoana comitelui *Eustachius*¹³². Teritorial, comitatul Dăbâca reunea o bună parte din nordul Transilvaniei. Denumirea comitatului provine, ca și în cazul Cenadului, de la un personaj istoric. Cronica notarului anonim amintește faptul că *Sunad filius Dobuca nepos regis*¹³³, prin urmare acest *Dobuca* este tatăl lui *Chanadinus*, amintit în paginile anterioare, și unul din unchii regelui Ștefan I pe linie maternă. Se pare că Dăbâca a devenit un important centru, dezvoltându-se și economic în cea de-a doua jumătate a secolului al XI-lea¹³⁴. Pe parcursul secolelor XI și XII, comitatul Dăbâca avea să fie divizat treptat, în două etape. Într-o primă fază, încadrată cronologic între ultimii ani ai primei jumătăți ai secolului al XI-lea și prima jumătate a secolului al XII-lea, se vor forma comitatele Crasna și Cluj, ambele

¹²⁸ DIR C, vol. I, doc. 29, 16–17; HOKm, vol. II, doc. 1, 1–2.

¹²⁹ Tabel realizat prin analiza documentelor prezentate anterior și prin consultarea lucrării Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 209.

¹³⁰ Kristó, *Geschichte des Frühen Siebenbürgens*, 74.

¹³¹ SRH, vol. I, p. 366; Popa-Lisseanu (ed.), *Chronicon pictum Vindobonense*, 55–57.

¹³² DIR C, vol. I, doc. 7, 3–4; CDHung, vol. IX-7, 634.

¹³³ Popa-Lisseanu (ed.), *Gesta Hungarorum*, 34.

¹³⁴ Șt. Pascu, M. Rusu, P. Iambor, N. Edroiu, P. Gyulai, V. Wollmann, Șt. Matei, „Cetatea Dăbâca”, *Acta Mvsei Napocensis* 5 (1968), 152–202.

atestate documentar în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Ulterior, în cea de-a doua etapă, plasată temporal în ultimii ani ai secolului al XII-lea, din teritoriul comitatului Dăbâca se va forma, cel mai probabil sub auspiciul colonizării săsești, comitatul Turda¹³⁵.

Tabel 8. Atestarea funcției de comite de Dăbâca în secolele XI–XII¹³⁶

Nr. crt.	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Dobuca	începutul sec. XI		-
2	Eustachius	?-1164-?		1

La sud de comitatul Dăbâca s-a aflat comitatul Cluj. Teritoriul acestui comitat s-a format cel mai devreme la jumătatea secolului al XI-lea. Centrul administrativ al comitatului a fost cetatea de la Mănăștur¹³⁷. Orașul Cluj s-a format pe fosta așezare romană Napoca. Întâia denumire a sa a fost *Clus*¹³⁸, datată printr-un document din anul 1177¹³⁹, și provine de la un nume propriu, dar ar putea desemna și un baraj sau o strâmtoare, prin urmare un loc fortificat. Ambele variante par plauzibile, însă cea de-a doua variantă merită explicată mai detaliat. Pe de-o parte, se pare că organizarea acestei structuri administrativ-teritoriale a survenit ca o consecință a politicii de apărare a regelui Ștefan I în față amenințărilor pecenege din secolul al XI-lea¹⁴⁰. Un alt aspect este reflectat prin poziția geografică a comitatului Cluj, observabilă prin caracterul defensiv. Pentru secolul al XII-lea ne sunt cunoscuți doi comiți, care au ocupat această funcție în deceniul al optulea, respectiv al nouălea. Primul este menționat în lista de martori a unui document, amintit anterior, emis în jurul anului 1174: *Thomas comes Clusiensis*¹⁴¹. Cel de-al doilea document, emis în anul 1183, în care regele Béla al III-lea confirmă posesiunile unei mănăstiri, apare menționat în lista de martori *Gallo Clusiensis comite*¹⁴². Actul din urmă este considerat suspect de către istoriografia maghiară.

¹³⁵ Kristó, *Geschichte des Frühen Siebenbürgens*, 111.

¹³⁶ Tabel realizat prin analiza documentelor menționate anterior și prin consultarea lucrărilor lui Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301* 147 și a lui András W. Kovács, *Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája*, (Cluj-Napoca: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2010), 31.

¹³⁷ Pentru evoluția orașului Cluj-Napoca vezi Erwin Gáll și Balázs Gergely, *Kolozsvár születése régészeti adatok a város 10–13. századi történetéhez* (Cluj-Napoca: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2009).

¹³⁸ Györffy, *Az Árpád-kori magyarország Történeti Földrajza*, vol. III, 325–381.

¹³⁹ Iambor, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX–XIII)*, 23; ÁÚO, vol. XI, doc. 33, 69–70; RegArp, vol. I/1–3, doc. 128, 49.

¹⁴⁰ Kosztoľnyik, *Five eleventh century Hungarian kings*, 22.

¹⁴¹ DIR C veacurile XI, XII și XIII, vol. I, doc. 12, 6 (în jurul anului 1177); ÁÚO, vol. XI, doc. 33, 69–70 (cândva între 1173–1175); RegArp, vol. I/1–3, doc. 128, 49 (în jurul anului 1177).

¹⁴² DIR C veacurile XI, XII și XIII, vol. I, doc. 16, 6; ÁÚO, vol. VI, doc 96, 148.

Tabel 9. Atestarea funcției de comite de Cluj în secolul al XII-lea¹⁴³

Nr. crt.	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Thomas	cca. 1174		1
2	Gallus	?-1183-?		1

În partea de sud a Transilvaniei, timp de aproape două secole a existat un singur comitat, cel de Alba. Regiunea avea să fie încorporată în cadrul teritoriului Regatului Ungar în primii ani ai secolului al XI-lea de către regele Ștefan I¹⁴⁴. Organizarea comitatului Alba s-a petrecut cel mai probabil în perioada ulterioară anului 1010¹⁴⁵. Explicația constă în faptul că Ștefan a organizat în Alba o structură ecleziastică și, implicit, o structură teritorial laică. Un exemplu îl constituie comitatul Cenad prezentat anterior, aceste două structuri teritoriale laice cunoscând o evoluție similară. De altfel, organizarea comitatului Alba din Transilvania îi este atribuită regelui Ștefan I¹⁴⁶.

Centrul administrativ al comitatului Alba a funcționat în Alba Iulia, pentru perioada medievală putând fi considerată una dintre cele mai importante așezări din Transilvania. Orașul medieval a suprapus și s-a dezvoltat peste fostul castru roman Apulum¹⁴⁷. În perioada dintre secolele XI–XII sunt atestate, prin intermediul puținelor documente de care dispunem, trei persoane care au condus această provincie. În anul 1097, primul comite a fost *Vincurius comes Bellegrate*¹⁴⁸. Observăm faptul că denumirea slavă a așezării s-a păstrat până spre sfârșitul secolului al XI-lea. Următorul comite amintit de documente este *Mercurius*, menționat în două documente, emise în anul 1111¹⁴⁹ și 1113¹⁵⁰, invocat drept *princeps*

¹⁴³ Tabel realizat prin analiza documentelor prezentate anterior prin consultarea lucrărilor Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 163 și Kovács, *Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája*, 65.

¹⁴⁴ Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, 99–101.

¹⁴⁵ Gyula Kristó, *A feudalis széttagolódás Magyarországon* (Budapesta: Akadémiai Kiadó, 1979), 99–117. Faptul că organizarea comitatului Alba s-a petrecut în timpul regelui Ștefan este confirmată și în opera medievală *Legenda maior*, vezi SRH, vol. II, 389.

¹⁴⁶ Emma Iczkovits, „Az Erdélyi Fehér megye a középkorban”, *Település. es népiségtörténeti értekezések* 2 (1939), 6–7.

¹⁴⁷ Pentru începuturile orașului reflectate în cercetărilor arheologice, vezi Dana Marcu Istrate, *Catedrala Romano-catolică „Sfântul Mihail” și palatul episcopal din Alba Iulia cercetări arheologice (2000–2002)* (Alba Iulia: Altip, 2008, 41–43). Pentru o lucrare generală în ceea ce privește istoria medievală și modernă a orașului, vezi Andrei Adrian Rusu, *Alba Iulia between bishopric see and the capital of the principality of Transylvania* (Alba Iulia: Haco International, 2010).

¹⁴⁸ Ferenc Albin Gombos (ed.), *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*, vol. II (Budapesta: Szent István Akadémia, 1938), doc. 2388, 967-977. Editorul a datat documentul în anul 1099.

¹⁴⁹ DIR C, vol. I, doc. 2, 2; DHA, vol. I, doc. 138/1, 383–384.

¹⁵⁰ DIR C, vol. I, doc. 3, 2; DHA, vol. I, doc. 142/1, 391–396.

Ultrasilvanus. Conform istoriografiilor maghiară și română, cele două documente emise la începutul secolului al XII-lea sunt considerate suspecte. Întorcându-ne la comiții amintiți, putem afirma că *Vincurius* și *Mercurius* sunt aceeași persoană¹⁵¹. Există două argumente pentru a susține ipoteza. Unul dintre argumente ar fi similitudinea numelui celor doi, iar cel de-al doilea este dat de proximitatea cronologică a acestora. Ceilalți doi comiți sunt amintiți în deceniul opt, respectiv la cumpăna dintre secolele XII și XIII. În anul 1177, un anume *Gallus comes Albensis Ultrasilvanus* este menționat într-un document¹⁵². În ceea ce îl privește pe cel din urmă, în primul rând, spre deosebire de documentul emis la finele secolului al XI-lea în care Alba Iulia poartă o denumire slavă *Bellegrate*, în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea denumirea în documente este de *Albensis*. În al doilea rând, acest *Gallus*, menționat în anul 1177 drept comite de Alba, este cel mai probabil aceeași persoană cu *Gallus*, atestat în funcția de comite de Cluj în anul 1183¹⁵³. Cel din urmă comite amintit în secolul al XII-lea este *Eth*, menționat într-un document emis în anul 1200 ca fiind *voywoda et comite Albe Transsilvane*¹⁵⁴. Acesta a fost, de altfel, singura persoană din secolul al XII-lea care a deținut această dublă demnitate: de voievod al Transilvaniei și comite de Alba. La sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului următor, marele comitat Alba avea să fie reorganizat teritorial în cinci comitate: Alba, Turda, Târnava, Sibiu și Hunedoara. Divizarea poate fi considerată o consecință a colonizării săsești, explicând astfel politica agresivă dusă atât de voievod, cât și de episcopul de Alba în încercarea de subordonare a teritoriului sudic al Transilvaniei pe tot parcursul secolului al XIII-lea.

Tabel 10. Atestarea funcției de comite de Alba în secolele XI–XII¹⁵⁵

Nr. crt.	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Mercurius	?-1099-1113-?	princeps Ultrasilvanus (2)	3
2	Gallus	?-1177-?		1
3	Eth, fam. Geregy	?-1200-?	Voievod al Transilvaniei (1)	1

După cum se poate observa, procesul de organizare administrativ-teritorială a comitatelor din Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania a fost unul de lungă durată. Procesul început de regele Ștefan I în secolul al XI-lea a fost continuat de succesorii săi și în secolul al XII-lea. Marile comitate înființate în secolul al XI-lea,

¹⁵¹ András Kovács, „Voievozi și Vicevoievozi ai Transilvaniei la conducerea comitatului Alba în evul mediu”, *Annales Universitatis Apulensis Series Historica* 15/1 (2011), 13.

¹⁵² DIR C, vol. I, doc. 12, 6; ÁÚO, vol. I, doc. 33, 69–71.

¹⁵³ Kristó, *Geschichte des Frühen Siebenbürgens*, 114–115.

¹⁵⁴ DIR C, vol. I, doc. 33, 19; RegArp, vol. I/1–3, doc. 189, 57.

¹⁵⁵ Tabel realizat prin analiza documentelor amintite anterior și prin consultarea lucrărilor Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 150–151 și Kovács, *Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája*, 49.

precum Cenad, Bihor, Solnoc și Alba, vor fi divizate, creând astfel noi unități structurale.

Documentar nu se poate confirma existența comitatelor din părțile estice ale regatului în secolul al XII-lea, însă putem presupune verosimilitatea acestei ipoteze.

Mențiuni documentare privind comiții din Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania în perioada cuprinsă între secolele XI–XII

